

Geen zorg voor de oude dag

Irene Zondervan, Henk Heinen en Paul Rutten¹

Al een aantal jaren is er bijzondere aandacht voor de economische positie van professionals in de culturele en de creatieve sector, onder meer van de SER en de Raad voor Cultuur. Aanleiding is in eerste instantie de ondermaatse beloning die ze ontvangen voor hun creatieve werk. De noodzaak van fair pay voor creatieve professionals wordt gevoeld in de sector en is ook een zorg van het Ministerie van OCW en de Staatssecretaris van Cultuur, mevrouw Gunay Uslu. Binnen de groep creatieve professionals is er bijzondere aandacht voor hen die hun beroep uitoefenen als zzp'er. De recente COVID-19 crisis heeft de economische kwetsbaarheid van deze groep laten zien. Hij werd het hardst geraakt in de portemonnee; de steunmaatregelen van overheidswege bereikten creatieve zzp'ers maar in beperkte mate. Naast de preciaire inkomenssituatie kampt deze groep met het ontbreken van een robuust stelsel van maatschappelijke voorzieningen dat hen kan ondersteunen, onder meer een passende voorziening voor de oude dag.

Naar een oudedagsvoorziening voor creatieve zzp'ers

In deze bijdrage presenteren we de bevindingen van een onderzoek naar opvattingen en waarden van zzp'ers in de culturele en creatieve sector ten aanzien van pensioenen en relevante aspecten van hun inkomenssituatie. Het onderzoek is verricht door onderzoeksbureau Motivaction als onderdeel van het innovatielab Kunst van Later.² Doel van het lab is het ontwerpen van een oudedagsvoorziening voor zzp'ers in de culturele en creatieve sector.

De groei van het aantal zzp'ers in Nederland, in het bijzonder in de culturele en creatieve sector, lijkt niet te keren. Inmiddels wordt de helft van de 375 duizend banen in de sector in Nederland bemenst door zzp'ers. Ter vergelijking, in de totale Nederlandse economie wordt 14% van de banen bezet door deze categorie professionals. De bedrijfstakken met het grootste aandeel zelfstandigen zijn beeldende en schrijvende kunst (86%), fotografie (85%) en communicatie- en grafisch ontwerp (82%). De grootste aantallen zzp'ers zijn te vinden in beeldende en schrijvende kunst (ruim 36 duizend), podiumkunsten (ruim 25 duizend) en reclamebureaus (25,5 duizend).³ Het vraagstuk van hun financiële weerbaarheid, nu en later, groeit. Oplossingen, in het bijzonder voor een oudedagsvoorziening, zijn gewenst en lijken mogelijk. Voorwaarde voor een geslaagde oudedagsvoorziening is wel dat ze uitgaan van de waarden en normen van de creatieve zzp'ers. Dit onderzoek brengt juist die in kaart, naast de algemene sociaaleconomische positie van de creatieve zzp'ers. Een vergelijking met die van zzp'ers in andere sectoren, ook onderwerp van onderzoek, komt verderop aan bod.

Benarde sociaaleconomische positie, weinig zorg voor later

Hieronder een selectie van bevindingen over de sociaaleconomische positie van zzp'ers in de culturele en creatieve sector:

- 1 op de 5 zzp'ers (22%, 42 duizend) kan maar moeilijk rondkomen van het huidige inkomen.
- Maandelijks geld opzijzetten, zit er voor de meerderheid niet in (62%, 117 duizend).
- 1 op de 10 (19 duizend) moet, zoals het er nu naar uitziet, later alleen van de AOW leven.
- 4 op 10 (76 duizend) hebben eigen vermogen vergaard voor later, via sparen of beleggen.
- Een kwart van de zzp'ers (47 duizend) heeft een eigen aanvullend pensioen opgebouwd in de derde pijler (eigen woning).

¹ Irene Zondervan en Henk Heinen zijn als onderzoekers werkzaam bij Motivaction en richten zich onder meer op pensioenvraagstukken. Paul Rutten is lector Creative Business bij het kenniscentrum Creating O10 van Hogeschool Rotterdam. Hij doet veelvuldig onderzoek naar de creatieve industrie en innovatie en is onder andere medeauteur van de tweejaarlijks door Media Perspectives gepubliceerde Monitor Creatieve Industrie.

² In dit project werkt Motivaction samen met Muzus en Think+Do.

³ Data ontleend aan de onderzoeksnotitie Zzp'ers in de creatieve industrie van Paul Rutten en Walter Manshanden (2022).

Verknocht aan zzp-schap, weinig middelen voor oudedagsvoorziening

Van alle creatieve zzp'ers kiest 86% bewust voor het zzp-schap. Creatieve professionals zijn verknocht aan hun werk en nemen daarbij een vaak relatief lage honorering en een onzeker toekomstperspectief op de koop toe.

Voor werknemers is een pensioenvoorziening onderdeel van de arbeidsvoorwaarden, creatieve zzp'ers moeten er zelf voor zorgen. In het licht van de precare inkomenspositie van creatieve zzp'ers is het dan ook niet verrassend dat zij daar minder in slagen. Ze hebben vaak te weinig middelen om zelf een regeling te treffen.

Belemmeringen rondom pensioenopbouw: spankracht, kennis en middelen

Naast een tekort aan financiële middelen spelen er ook andere zaken die het werken aan een financiële buffer en aan pensioenopbouw belemmeren. Samengevat ontbreekt het de zzp'ers aan pensioenmogelijkheden die voldoende aansluiten bij hun specifieke situatie en ethos. Het gemak dat mensen in loondienst ervaren, is voor zzp'ers ongeacht de creatieve bedrijfstak waarin ze werken, afwezig. De wens om pensioen op te bouwen daarentegen, is ook bij creatieve zzp'ers aanwezig, echter het zicht op hoe dat aan te pakken ontbreekt bij een groot deel van hen. 28% van de zzp'ers binnen de culturele en creatieve sector (53 duizend professionals) geeft aan: 'Ik wil wel geld voor later opzijzetten, maar ik weet niet waar of hoe.' Gebrek aan kennis en onvoldoende financiële middelen vormen samen voor 56% van de zzp'ers (106 duizend professionals) een belangrijke belemmering om aan pensioenopbouw te werken.

Sociale norm en zelfbeeld als barrières voor pensioenopbouw

Daarnaast speelt in de creatieve en culturele sector nog een andere belemmering om met pensioenopbouw aan de slag te gaan: de sociale norm en het zelfbeeld. Volgens 29% van de zzp'ers is het niet gebruikelijk om in hun sector aan pensioen te werken. En 16% beaamt: als je ervoor kiest om als zzp'er te werken, hoort daar gewoon bij dat je geen pensioen opbouwt. 'Geld opzijzetten voor later hoort gewoon niet bij wie ik ben', is een uitspraak waar 13% zich in vindt. En omdat het voor een substantieel deel not done is in de sector en het niet past bij het zelfbeeld, praat men onderling ook niet over pensioenopbouw. Gebrek aan kennis over hoe en waar pensioen op te bouwen, is hier mogelijk deels een gevolg van. Deze waarden en normen rond pensioen typeren de culturele en creatieve sector en gelden daar aanzienlijk meer dan in andere sectoren waar zzp'ers werkzaam zijn.

Dé culturele en creatieve zzp'er bestaat niet: deelsectoren in de culturele en creatieve sector

Binnen de groep van 189 duizend zzp'ers werkzaam in de culturele en creatieve sector, zijn er uiteraard verschillen in de houding, wensen, behoeften en gedrag ten aanzien van werk en pensioen. Bij het ontwerpen van een mogelijke oudedagsvoorziening voor deze groep is het belangrijk om hiermee rekening te houden.

De culturele en creatieve sector bestaat uit drie subsectoren ieder met hun eigen dynamiek en kenmerken, ook wat betreft de soort en aantal zzp'ers die erin werkzaam zijn.

- Kunst en cultureel erfgoed (o.m. beeldende kunst, podiumkunst, musea) 79 duizend zzp'ers, 57% van alle banen in die deelsector.
- Media en entertainment (o.m. radio, televisie, pers en muziekindustrie) 44 duizend zzp'ers, 43% van alle banen in deze deelsector.
- Creatief zakelijke dienstverlening (design, architectuur, communicatie) 66 duizend zzp'ers, 49% van alle banen in de deelsector.

Kunst en cultureel erfgoed: affiniteit met bedrijfstak. Vaker zzp'er tegen wil en dank. Bouwen het minste pensioen op

De subsector kunst en cultureel erfgoed kent van de drie sectoren de meeste zzp'ers die niet anders kunnen dan hun vak op deze manier uit te oefenen; loondienst is voor hen geen optie. Dit geldt voor 23%. Echter, minder dan in de andere subsectoren zijn ze gemotiveerd om in de toekomst als zzp'er te blijven werken: 42% (t.o.v. 53% en 68% resp. media en entertainment en creatief zakelijk). Wel willen ze binnen de subsector kunst en cultureel erfgoed blijven werken, maar idealiter in een dienstverband. Voor hen is het lastiger om financieel rond te komen met het huidige inkomen en om vermogen op te bouwen dat later naast AOW als pensioeninkomen gebruikt kan worden, dan hun

collega-zzp'ers in andere subsectoren. Dat geldt voor 65% (t.o.v. 54% in de beide andere subsectoren). 71% geeft aan nu al nauwelijks rond te komen.

Meer dan in de andere subsectoren voelen de zzp'ers in kunst en cultureel erfgoed de sociale norm dat pensioenopbouw niet past bij de keuze om als zzp'er te werken. In kunst en cultureel erfgoed is dat niet gebruikelijk. 'Als je kiest om als zzp'er te werken, past daar gewoon bij dat je geen pensioen opbouwt', is een passende uitspraak volgens 20%. Aan kennis over pensioenopbouw ontbreekt het hen meer dan zzp'ers in de beide andere subsectoren. 'Ik wil wel geld opzijzetten voor later maar weet niet waar of hoe', past 32%.

Media en entertainment: werken graag als zzp'er en zijn in staat pensioen op te bouwen

Zzp'ers werkzaam in de subsector media en entertainment hebben overwegend wel bewust de keuze gemaakt om als zzp'er te werken. Daarnaast kijken zij af van de beide andere subsectoren op leeftijd; hier werken meer jongeren. En hoewel het voor hen door hun nog korte arbeidsverleden lastiger is om naar de toekomst te kijken, geeft de meerderheid wel aan als zzp'er te willen blijven werken en zeker ook binnen media en entertainment. 45% geeft aan (heel) makkelijk te kunnen rondkomen. Voor 23% is rondkomen een grote uitdaging. Het lukt zzp'ers in media en entertainment beter dan hun collega's in de beide andere subsectoren om maandelijks geld opzij te leggen. 40% legt best wel wat of veel opzij.

Bij 15% is het zelfbeeld een belemmering om geld voor later opzij te zetten. 'Dit hoort gewoon niet bij wie ze zijn', en bij 32% vormt gebrek aan kennis een barrière: de wil is er wel maar hoe pak je het aan is een vraag. Een derde herkent zich in meer of mindere mate in het dilemma dat het lastig is over geldzaken met anderen te praten. En een aanzienlijk deel, 46%, kan zich (enigszins) vinden in de uitspraak dat het gewoon hoort bij de keuze om als zzp'er te werken, dat je geen pensioen opbouwt en dat pensioen opbouwen in de subsector ook niet gebruikelijk is.

Creatief zakelijk: meeste die hard zzp'ers. Pensioen opbouwen hoort erbij

Zzp'ers werkzaam in de subsector creatief zakelijk kijken op diverse punten af van de beide andere onderdelen van de culturele en creatieve sector. Onder hen bevinden zich de meeste 'die hard' zzp'ers; 73% heeft er bewust voor gekozen om als zzp'er te werken. Meer dan de andere zelfstandigen, bijvoorbeeld binnen kunst en cultureel erfgoed, hebben zij wél de keuze om hun werk in loondienst uit te voeren, maar kiezen zij daar bewust niet voor. Zij zijn het meest gemotiveerd om ook in de toekomst als zzp'er hun vak te blijven uitoefenen. Dat geldt voor 68% van de zzp'ers in deze categorie. Minder dan in de beide andere subsectoren ervaren zij dat het moeilijk financieel rondkomen is. En ondanks dat hier meer geld voor later opzij gelegd wordt, via diverse mogelijkheden in de tweede en derde pijler, geldt toch ook in deze subsector dat een op de acht later uitsluitend van het AOW moet rondkomen. Het belang dat gehecht wordt aan eigen keuzes maken, zien we onder deze groep zzp'ers terug in een grotere weerstand tegen verplicht pensioenopbouw. Waar dit idee in de twee andere subsectoren door ongeveer 40% wordt afgewezen, is dat in de subsector creatief zakelijk aanzienlijk hoger: 50%.

De sociale norm en het zelfbeeld zoals dat geldt voor de culturele en creatieve sector, werkt in de subsector creatief zakelijk aanzienlijk minder belemmerend voor de pensioenopbouw. Deze zzp'ers vinden het normaal 'om aan je pensioen te werken' en herkennen zich slecht in de uitspraak dat pensioen opbouwen gewoon niet hoort bij wie je bent. Slechts 8% herkent zich hierin ten opzichte van 15% in de beide andere subsectoren. Ook werkt gebrek aan kennis over hoe en waar je pensioen kunt opbouwen in deze subsector aanzienlijk minder belemmerd. Dat geldt ook voor gebrek aan financiële middelen.

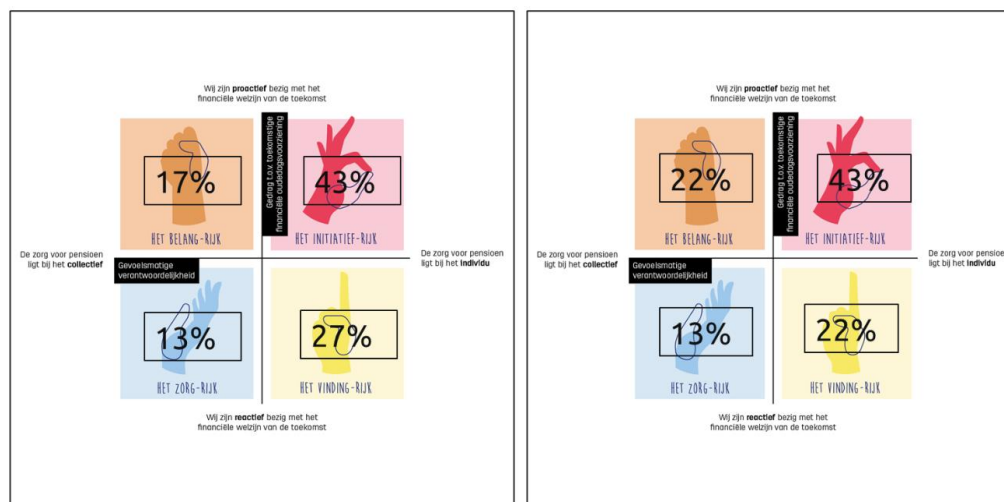
Grootste groep gaat proactief voor een individuele optie

Wat betekenen deze overeenkomsten en verschillen voor het begeleiden van zzp'ers in de culturele en creatieve sector rond het opbouwen van een pensioen? Welke wijze van aanspreken en motiveren is het meest kansrijk en welke oplossing past hen het beste?

Om hier antwoord op te kunnen geven, zijn vier verschillende zogenaamde 'rijken' ontwikkeld waarin creatieve zzp'ers ingedeeld kunnen worden. Die rijken zijn in het innovatielab ontwikkeld op basis van kwalitatief vooronderzoek onder de doelgroep. Elk rijk representeert een houding ten opzichte van pensioenopbouw en is gebaseerd op twee dimensies. Die zijn vertaald in een tweetal assen en vier kwadranten die elk een rijk voorstellen, zoals afgebeeld in onderstaande figuur. De eerste as onderscheidt een proactieve en reactieve houding in het werken aan het eigen

financiële welzijn in de toekomst. De tweede as maakt een onderscheid tussen de voorkeur voor een individuele of een collectieve voorziening.

Belang-rijk combineert collectief en proactief, Initiatief-rijk is een combinatie van individueel en proactief. Collectief en reactief levert het Zorg-rijk op, terwijl het Vinding-rijk de combinatie is van individueel en reactief. De zzp'ers is gevraagd aan te geven welke houding voor hen op dit moment het meest passend is en welke voor hen de gewenste oriëntatie in de toekomst zou kunnen zijn. De uitkomsten voor de huidige situatie zijn weergegeven in het linkerdeel van de figuur, die voor de toekomst rechts.

Figuur 1 Houding ten aanzien van oudedagsvoorziening van zzp'ers in de culturele en creatieve sector nu en in de toekomst (N=320; huidig (linkerdeel) en toekomstig (rechterdeel))

Wat allereerst opvalt en een goede basis biedt voor toekomstige initiatieven voor een oudedagsvoorziening is dat drie op de vijf (60%) van de creatieve zzp'ers aangeeft proactief aan de slag te willen gaan met het regelen van een oudedagsvoorziening. Een belangrijke uitkomst is ook dat driekwart van de pro-actieveelingen de voorkeur heeft voor een individuele regeling. Zij bevinden zich in het Initiatief-rijk, waar 43% van de totale groep creatieve zzp'ers zich ophoudt. Samen met hen die de kat uit de boom kijken, maar ook een individuele oplossing prefereren (Vinding-rijk, 27%), maken ze 70% van alle zzp'ers in de culturele en creatieve sector uit. Deze individuele oriëntatie en de focus op eigen activiteit en verantwoordelijkheid is kenmerkend voor het ethos van het creatief zzp-schap. Drie op de tien creatieve zzp'ers opteert voor een collectieve oplossing waarbij 17% daar proactief aan wil vormgeven (Belang-rijk), terwijl 13% liever achteroverleunt (Zorg-rijk).

De gewenste toekomsthouding verschilt enigszins van de huidige, in het bijzonder voor wat betreft de percentages in het Vinding-rijk, een afname van 5%, en een evenzo grote toename van in het Belang-rijk. Dat betekent dat meer creatieve zzp'ers zichzelf voor de toekomst een proactieve houding toewensen (van 60 naar 65 procent) en meer van hen de voorkeur hebben voor een collectieve regeling (van 30 naar 35 procent).

Verschillen tussen en kenmerken van subsectoren

Ook voor de wijze waarop de creatieve zzp'ers zich verhouden tot hun financiële welzijn is er sprake van verschillen tussen de subsectoren. De zzp'ers werkzaam in kunst en erfgoed zijn meer dan anderen vertegenwoordigd in het Vinding-rijk (individueel en reactief). Ze zijn vooral reactief, waarbij ze er wel vanuit gaan dat de zorg voor het regelen van pensioen bij henzelf ligt. Ze hopen 'ontzorgd te worden' en vinden 'reactief pensioen kunnen regelen' belangrijk. De mogelijkheid om bij hun jaarlijkse belastingaangifte enkele procenten van hun jaaromzet als geld voor later opzij te zetten, spreekt hen in het bijzonder aan. Ook zien zij graag dat opdrachtgevers een belangrijke rol spelen bij hun pensioenopbouw.

Zzp'er uit de media- en entertainmentindustrie en de creatieve zakelijke dienstverlening bevolken meer dan hun collega's in kunst en erfgoed, het Initiatief-rijk: de wereld waarin professionals proactief en individueel voor het eigen

pensioen zorgen. Het tegenoverliggende Zorg-rijk, met de kenmerken reactief en collectief, spreekt de creatieve zzp'ers überhaupt het minste aan, dat geldt het sterkst voor zelfstandige professionals in media en entertainment

Ter afsluiting

Met de toename van de zzp'ers neemt de financiële kwetsbaarheid van een aanzienlijk deel van de Nederlanders toe. Deze kwetsbaarheid zal gezien de omvang van deze groep steeds grotere impact hebben op de Nederlandse samenleving en economie. Dat geldt voor hun sociaaleconomische positie in het algemeen en hun oudedagsvoorziening in het bijzonder. Dat laatste zal zich in de loop van de komende jaren steeds sterker gaan manifesteren, wanneer de golf van zzp'ers de pensioengerechtigde leeftijd gaat bereiken.

Zzp'ers uit de culturele en creatieve sector vergeleken met die in andere sectoren

Behalve aan zzp'ers in de culturele en creatieve sector zijn in dit onderzoek ook zzp'ers in andere sectoren ondervraagd. Opvallend is dat de overeenkomsten groter zijn dan de verschillen. Ook van de andere zzp'ers kiest het overgrote deel (73%) bewust voor dit ondernemerschap; binnen de culturele en creatieve sector is dat 86%. Ook in de andere sectoren plaatsen de meeste zzp'ers zich in het Initiatief-rijk (individueel en proactief).

De groep die de meeste gelijkenis vertoont met de zzp'ers in andere sectoren zijn de zelfstandigen in de creatief zakelijke dienstverlening. Zij hebben de mogelijkheden om in loondienst te werken, maar kiezen daar niet voor. Zij komen goed rond en kunnen geld voor later opzijzetten. Autonomie, weerstand tegen verplicht pensioenopbouw, komt voort uit een set van normen en waarden die niet per se gebonden is aan een specifieke bedrijfstak of deelsector. Twee oplossingen spreken het meest aan om deze zzp'ers te ondersteunen bij het opbouwen van pensioen:

- 43% spreekt het idee aan: hen ontzorgen door bij hun jaarlijkse belastingaangifte enkele procenten van hun jaaromzet als geld voor later opzij te zetten. In de culturele en creatieve sector spreekt dit idee 53% aan.
- 43% spreekt aan: het aanreiken van een duidelijk overzicht van de mogelijkheden waar en hoe pensioen op te bouwen. Dit spreekt 50% van de zzp'ers in de culturele en creatieve sector aan. Tussen de drie subsectoren varieert dit van 42% tot 61%.

Maatregelen zijn nodig en gewenst om een substantieel deel van toekomstige ouderen te behoeden voor armoede. Maar met een simpele opdracht 'zet dan wat geld opzij' zijn we er niet. Financiële belemmeringen en normen en waarden staan concrete stappen in de weg. Initiatieven als Fair Practice Code dienen tenminste een deel van de financiële belemmeringen te reduceren. Maar zijn niet voldoende. De weg vrij maken om stappen te zetten naar (meer) geld opzijzetten voor later is noodzakelijk. Om mensen te motiveren tot gedrag, is het belangrijk ze te raken. En daarvoor moet je ze kennen. Wat dit onderzoek ons leert, is dat dé zzp'er niet bestaat. De drie onderscheiden subsectoren, kunst en cultureel erfgoed, media en entertainment en creatief zakelijke dienstverlening, verdienen elk een eigen aanpak. De kennis rondom de 'rijken' en hoe de verschillende categorieën creatieve zelfstandigen daartegenover staan, helpt bij het verder vormgeven en inrichten van een oplossing: bijvoorbeeld door het bieden van een overzicht van mogelijkheden om de zzp'ers te faciliteren of het koppelen aan de belastingaangifte voor hen die ontzorgd willen worden. Ook geeft deze kennis handvatten voor de wijze waarmee de oplossing aangeboden wordt. In die vorm is de informatie en kennis die in deze bijdrage is geschetst meegenomen in de mogelijke oplossingen die ontwikkeld zijn in het innovatielab Kunst van Later en de pilots die op basis daarvan zijn ingericht. De kennis, maar ook de daarop gebaseerde oplossingen, dragen niet alleen bij aan oplossingen voor zzp'ers binnen de culturele en creatieve sector, maar ook in andere delen van de economie. Andere dan creatieve zzp'ers kunnen 'meeliften' op de benaderingswijzen die op basis van de hier gepresenteerde kennis worden ontwikkeld.

Het onderzoek is uitgevoerd in januari 2023. Het betreft een kwantitatief onlineonderzoek. In totaal 779 zzp'ers hebben de vragenlijst ingevuld; 320 zzp'ers uit de culturele en creatieve sector en 449 uit overige sectoren van de economie.